

HERODOTUS' GEBRUIK VAN MONDELINGE BRONNEN

ignace hendriks

Diegenen die regelmatig artikelen over 'oral history' lezen, treffen vaak de opmerking aan dat ook Herodotus gebruik heeft gemaakt van mondelinge bronnen. 'Groniek' vroeg aan Ignace Hendriks, die als wetenschappelijk medewerker is verbonden aan het Klassiek Instituut van de RU Groningen, deze kant van Herodotus' werk nader te belichten.

Paul Thompson heeft in zijn laatste boek 'The Voice of the Past' - 'Oral History' een hoofdstuk opgenomen met de voor ons onderwerp veelbelovende titel 'Historians and Oral History'. Helaas, als men meent hierin gegevens te kunnen vinden over de attitude van antieke geschiedschrijvers zoals Herodotus, Thucydides en Polybius (om ons maar even te beperken tot de drie grootsten uit het Griekse taalgebied, ten opzichte van het door hen gebruikte mondelinge documentatiemateriaal en hun plaats in de geschiedenis van 'oral history'), komt men bedrogen uit.

Thucydides en Polybius worden in het geheel niet genoemd en Herodotus wordt afgedaan met de - overigens slechts zeer ten dele juiste - opmerking: "The method of Herodotus, for example, in the fifth century B.C., was to seek out eyewitnesses and cross-question them" (1). Niet veel beter is het gesteld met het qua opzet veel beperktere opstel van Philippe Joutard, 'Historiens, à vos micros! Le document oral, une nouvelle source pour l'histoire' (2). Herodotus wordt slechts even genoemd en Thucydides krijgt de eer "le véritable créateur de l'histoire orale" te zijn op grond van de volgende passage (3):

"De feitelijke gebeurtenissen van de oorlog heb ik mij tot taak gesteld op te schrijven, niet volgens de inlichtingen van de eerste de beste en ook niet zoals ze mij voorkwamen, maar slechts dat, waarbij ik zelf tegenwoordig was of wat ik van anderen na zo zorgvuldig mogelijk onderzoek over ieder geval ben te weten gekomen. Het was moeilijk de waarheid te vinden

omdat ooggetuigen niet hetzelfde over hetzelfde zeiden, maar naar mate zij sympathie voor een van de beide partijen of geheugen hadden." (4)

Nu is het natuurlijk erg prettig, wanneer een historicus zijn heuristische en historisch-kritische principes expliciet vermeldt. Maar om de auteur die dit voor de eerste keer (gedeeltelijk) doet - Thucydides (het wordt na hem min of meer gewoonte) - dan ook direct te beschouwen als de eerste die een principiële houding heeft aangenomen tegenover zijn mondelinge bronnen en dus als de ware schepper van 'oral history', is een te snelle conclusie.

In Herodotus' werk zijn namelijk bepaalde methodische principes ten opzichte van het (mondelinge) bronnenmateriaal impliciet aanwezig. Welke deze zijn en in hoeverre zij aansluiten bij opvattingen over 'oral history', is het onderwerp van deze bijdrage.

opmerkingen vooraf

Om de in de laatste alinea aangeduide vragen te kunnen beantwoorden eerst een aantal opmerkingen vooraf, waarvan de eerste een aantal opvattingen over 'oral history' betreft. Een algemeen geaccepteerde definitie van 'oral history' is nog niet geformuleerd, ondanks pogingen in die richting (5).

Voor veel 'oral historians' blijkt de nieuwe loot aan de al zo zwaar beladen historische stam een andere inhoud te hebben. Het zou echter

geen geschiedwetenschap zijn als ook niet hiervoor de gebruikelijke methodische karakteristieken van historisch onderzoek zouden gelden: heuristiek (het verzamelen van voor een primaire probleemstelling relevante gegevens) en evaluatie (de kritische beoordeling en interpretatie van het materiaal). 'Oral history' kent echter een derde component: de fixatie (het vastleggen van de mondelinge bronnen).

Voor sommigen nu is deze met behulp van moderne technische hulpmiddelen doorgevoerde fixatie en de daarmee verbonden problemen van technische, ethische en andere aard een van de belangrijkste kenmerken (problemen als: welke interviewtechnieken zijn voor welke soorten vraagstellingen en welke categorieën ondervraagden de meest geschikt; hoe bewaar je de verkregen gegevens; hoe maak je ze toegankelijk voor anderen; hoe bescherm je de privacy van geïnterviewden en in interviews genoemden?).

Anderen accentueren de eigen problematiek van de heuristische component (problemen als: welke personen of groepen van personen ondervraag je, welke betrek je niet in je beschouwingen, in hoeverre betrek je schriftelijk materiaal bij het onderzoek e.d.).

Ook de component van de evaluatie kan aanspraak maken op een specifieke problematiek, al verschilt deze niet wezenlijk van die van "gewoon" historisch onderzoek (problemen als: hoe betrouwbaar is de bron, op te splitsen in vragen als welke vooroordelen, beperkingen, prioriteiten spelen mee en welke rol speelt het selectieve geheugen; hoe moeten contradicties worden gewaardeerd; welke informatie moet als niet relevant terzijde worden geschoven e.d.).(6)

De tweede serie opmerkingen vooraf heeft te maken met de achtergronden en referentiekaders van Herodotus, die speciaal voor het begrijpen van zijn (historische) attitude van belang zijn. Het Ionië waarin Herodotus kort na het begin van de vijfde eeuw v. Chr. geboren werd (de traditionele datum is 484) had in "cultureel" opzicht een geweldige vlucht genomen. Mede onder invloed van de contacten met volken en opvattingen uit het Midden Oosten en Egypte hadden wetenschap (filosofie) en literatuur zich flink ontwikkeld. De invloed hiervan op Herodotus' werk kan

moeilijk worden ontkend. De belangstelling die Herodotus voor b.v. geografisch-ethnografische zaken aan de dag legt, plaatst hem direct in een traditie waarvan de belangrijkste vertegenwoordiger Hecataeus van Milete is, met wiens werk Herodotus in ieder geval bekend is geweest (7).

Onder Herodotus-kenners heerst bepaald geen eenstemmigheid over de vraag of Herodotus zijn werk begonnen is als geograaf-ethnograaf en pas later de historische dimensie heeft ingebouwd of direct als geschiedschrijver (8).

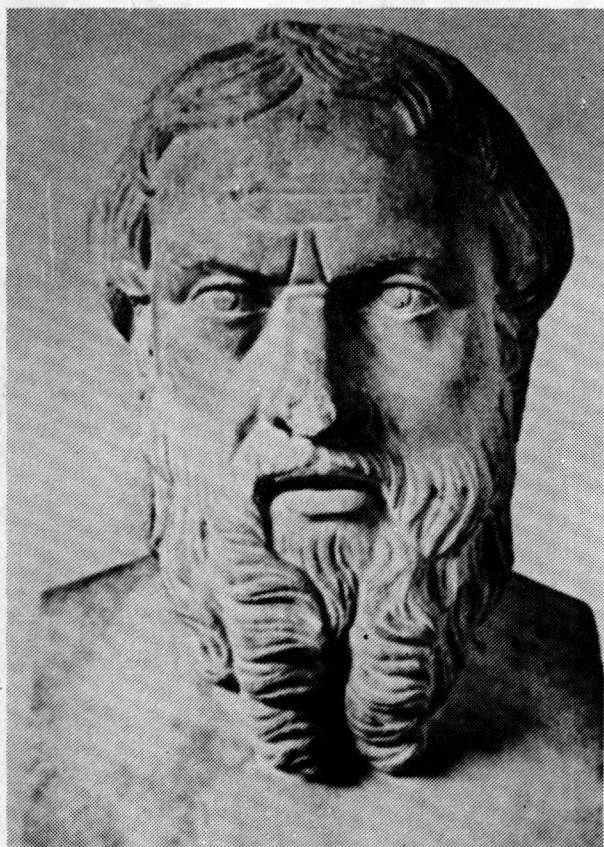
De beantwoording van deze op zich boeiende vraag is voor ons onderwerp niet direct relevant omdat er geen methodische verschillen mee gemoeid zijn. Van meer belang is het probleem van de "literaire" invloed op Herodotus' oeuvre. Herodotus verwijst meermalen naar auteurs uit de archaïsche en vroegklassieke periode, zoals Homerus, Archilochus, Phrynichus en Aeschylus (9); in hoeverre, echter, zijn historische informatie bepaald is door literaire conventies en ficties, en in mondelinge vorm overgeleverde schablonen moet voorts nog onbeantwoord blijven. De recent geuite opinie, dat de Historiën hier vol mee staan (10), gaat naar de mening van de meeste geleerden te ver (11).

Inderdaad is een aantal passages aan te wijzen, waarin eerder sprake is van een op literaire of anderszortige traditie gebaseerd gegeven dan van historische werkelijkheid. Zo vertoont bijvoorbeeld het verhaal van Rampsinus en de dief in II, 121 kenmerken die ook elders gevonden worden (12), en is ook het verhaal van de huwelijkskandidaat die zijn kansen "verdanst" (13) niet uniek. Een zekere ruimte voor niet historisch te gebruiken informatie moeten we dus laten.

Zoals uit het bovenstaande wellicht duidelijk is geworden, moeten we voorzichtig zijn met de gelijkstelling van literair met schriftelijk. De grenzen tussen het daadwerkelijk op schrift gestelde en het in mondelinge vorm circulerende materiaal waren bijzonder vaag. De reden hiervoor is niet ver te zoeken: ondanks het feit, dat de overname en aanpassing van het Phoenicische schrift reeds enige eeuwen voor Herodotus hadden plaats gevonden, was de maatschappij van zijn dagen oraal bepaald.

Kennisneming van literaire werken was het aanhoren van voordrachten; lezen was luisteren. Ook Herodotus zou de resultaten van zijn onderzoek openbaar hebben gemaakt door middel van "voorlezen uit eigen werk".

Herodotus' vooroordelen, sympathieën, beperkingen en prioriteiten kunnen worden onderscheiden in individuele en algemene. Tot de eerste categorie behoren die welke het gevolg zijn van wat genoemd kan worden de sociale en politieke distantie; tot de tweede behoren die welke voortvloeien uit de tijdelijke en etnisch-culturele distantie. Een voorbeeld van dit laatste moge verduidelijken wat wordt bedoeld. In IV, 71-75, geeft Herodotus een gedetailleerde beschrijving van de plechtigheden bij de begrafenis van een Scythische koning en de daarop volgende handelingen. Deze laatste interpreteert Herodotus als reiniging, zoals die in Griekenland na begrafenis inderdaad gewoon was (een lijk maakt onrein). Nu wordt er door de Scythen inderdaad een "bad genomen", namelijk een stoombad, en ook in de Griekse wereld waste men zich met water na een begrafenis. Een aantal elementen maakt de interpretatie reiniging echter verdacht: het gebruik van hennep en het gehuil tijdens de handelingen.

Door de bijdragen van de culturele anthropologie is men er thans achter, dat wat Herodotus beschrijft niets te maken heeft met een reiniging, maar met het begeleiden van de ziel van de overledene naar de onderwereld (14).

de heuristiek

Gaan we thans over tot Herodotus' bronnen. De moderne schematisering van het bronnenmateriaal in geschreven en ongeschreven bronnen en de daarbinnen aan te brengen onderscheidingen kent Herodotus niet. Hij gebruikt vele soorten bronnen, archeologische, literaire, epigrafische en mondelinge, om een paar ons bekende categorieën te noemen; wil men echter een onderscheid aanbrengen, dat enigszins recht doet aan Herodotus' eigen visie, dan is dat tussen opsis en akoè, ofwel het geheel aan door visuele waarnemingen te verkrijgen informatie (concrete dingen als gebouwen, rivieren, rituelen, e.d.), en alles wat via akoestische waarnemingen beschikbaar komt (dus ook wat op schrift reeds is vastgelegd).

We hebben boven reeds aangegeven, dat Herodotus nergens in zijn werk zijn heuristische en historisch-kritische principes vermeldt. Niettemin geeft hij op twee plaatsen iets weer van zijn werkwijze en opvattingen in deze, die op "theoretische" reflectie duiden. In het tweede boek, dat geheel over Egypte gaat, maakt hij de volgende opmerking (15):

"Tot op dit punt heb ik bevindingen weergegeven op grond van mijn opsis, mijn gnomè en historiè. Vanaf nu zal ik de verhalen van de Egyptenaren vertellen zoals ik ze gehoord heb, met enige toevoegingen op grond van mijn opsis."

Onder gnomè moeten we verstaan Herodotus' eigen mening gebaseerd op een kritisch afwegen van de bronnen, en onder historiè het door vragen stellen pogen (verdere) informatie te verkrijgen. Uit het zojuist gegeven citaat blijkt duidelijk dat de opmerking (waarin heuristiek en evaluatie door elkaar lopen) alleen op het tweede boek betrekking heeft. In het zevende boek doet Herodotus echter een mededeling die op zijn werk in zijn geheel slaat (16): "Ik

voel mij verplicht om te vermelden wat gezegd wordt, maar ben geenszins verplicht om het te geloven en laat deze opmerking gelden voor ieder onderwerp."

Nu geeft Herodotus deze mededeling op het eind van zijn overzicht van de meningen die in Griekenland circuleerden over de houding van de Argiven ten opzichte van het naderende "Perzische gevaar". Deze kwamen erop neer, dat Argos ofwel neutraal was gebleven ofwel met de Perzen geheuld had. Naar de opvatting van heel wat geleerden zou Herodotus met deze opsomming van meningen en de expliciete vermelding van zijn eigen gnomè (Argos was neutraal) een poging hebben gedaan om Argos weer schoon te wassen van de hardnekkige beschuldiging van medisme, omdat het een bondgenoot van het Perikleïsche Athene was, waarvan Herodotus nu juist een groot bewonderaar was.

Wij onthouden ons in deze van een oordeel. Hoe het ook zij, op andere punten blijkt dit principe toch niet zo stringent toegepast te zijn. Zo geeft Herodotus in I, 214, alleen het verhaal over de dood van Cyrus, de stichter van de dynastie der Achaemeniden en het Perzische rijk, dat hem het meest geloofwaardig toeschijnt, hoewel, naar hij toevoegt, er vele verhalen dientrent de ronde deden.

Ondanks het door elkaar lopen van heuristiek en evaluatie in II, 99 (zie boven), is er reden om ze als afzonderlijke componenten van Herodotus' methode te beschouwen. Bij de bespreking ervan beperken we ons tot de akoè. De historiè blijkt het belangrijkste onderdeel van de heuristiek te zijn. Op tal van punten geeft Herodotus aan, dat hij door het stellen van vragen bepaalde informatie heeft ingewonnen. De technische termen voor dit laatste zijn punthanomai en akoeoo (17). Welke of welke soorten vragen Herodotus heeft gesteld blijft echter onduidelijk, omdat hij steeds alleen het resultaat van zijn eigen vragen meedeelt. Nu zijn er enige merkwaardige passages aan te wijzen, waarin typisch Griekse verhalen in de mond gelegd worden van niet-Grieken.

Het is natuurlijk moeilijk denkbaar dat Herodotus op een simpele vraag

zijnerzijds een dergelijk antwoord verkregen heeft. Dit probleem kan echter bevredigend verklaard worden, wanneer men aanneemt, dat Herodotus het verhaal in zijn totaliteit aan een informant heeft voorgelegd en daaraan de vraag heeft vastgeknoopt of dit verhaal bekend was in de streek van de informant (18). Een andere verklaring is die van de interpretatio graeca, waarbij Herodotus de hem verstrekte informatie "vertaald" zou hebben in voor Grieken begrijpelijke beelden en namen (19).

Terwijl Herodotus' "interview-methode" zich grotendeels aan onze waarneming onttrekt, hebben we flink wat gegevens over zijn informanten. Naast algemeen gehouden aanduidingen als "De Grieken zeggen" of "de Spartanen zeggen" noemt hij ook nader omschreven groepen, zoals de priester in Egypte, de "wijzen" in Perzië; in drie gevallen noemt hij de namen van individuele informanten: Tymnes, Archias en Thersander (20).

Daarnaast verwijst hij dikwijls naar antieke auteurs (zie boven). Dat Herodotus directe informatie preferereert boven gegevens uit de tweede hand blijkt het meest duidelijk uit de epichorïoi-getuigenissen, informatie over verschijnselen en gebruiken van mensen die daar direct in de buurt woonden of daar direct mee te maken hadden (21).

Naast het belang dat Herodotus hecht aan de directheid van zijn informatie, moet zijn streven worden gesteld om de heuristiek compleet te laten zijn. Dit blijkt vaak uit het naast elkaar vermelden van verschillende versies van een gebeurtenis of verschillende opvattingen over een bepaald iets en zelfs wanneer Herodotus niet alle versies vermeldt (22), moeten we concluderen, dat hij wel zoveel mogelijk gegevens verzameld heeft. Soms zegt hij dit er expliciet bij, zoals in I, 171, waar hij, na te hebben verteld, dat de Cariërs geen belasting hoefden te betalen aan de Kretenzische koning Minos, zegt: "Zoals ik na zo uitgebreid mogelijke inwinning van informaties kan zeggen".

de fixatie

Met betrekking tot de fixatie van zijn materiaal geeft Herodotus geen enkele mededeling. We kunnen er echter zeker van zijn, dat van de gesprekken, die hij zogenaamd woordelijk weergeeft, geen verbatim-verslagen hebben bestaan, simpelweg omdat men de technische mogelijkheden niet bezat en het antieke "steno" eerst van later tijd dateert. We weten zelfs niet of Herodotus aantekeningen maakte en die later verwerkte tot een consistent geheel. Eenmaal geeft hij aan (23), dat zijn mededeling alleen op herinnering berust ("als ik me goed herinner"), maar het gaat hier om een ondergeschikt detail en we mogen er niet van uitgaan, dat hij bij voorbeeld de koningslijsten uit zijn herinnering heeft weergegeven.

de evaluatie

Ten aanzien van de evaluatie van het materiaal zijn we iets beter geïnformeerd. Herodotus geeft meerdere malen aan dat hij zich bewust is geweest van het feit, dat de hem verstrekte informatie onbetrouwbaar kan zijn; hij controleert de gegevens dan ook, vooral aan de hand van historische, chronologische en geografische feiten (24).

Daarnaast toont hij in één geval, dat ook de authenticiteits-problematiek hem niet onbekend is. In I, 50-51, bespreekt hij de geschenken, die de Lydische vorst Croesus naar Delphi stuurde, toen hij voorbereidingen trof voor de oorlog tegen de Perzen. Een daarvan was een waterbekken, waarop echter door een inscriptie stond vermeld, dat het een geschenk van de Spartanen zou zijn. Herodotus is er echter achtergekomen, dat het hier om een valsing ging en meldt zelfs dat hij de naam van de Delphiër kent die deze inscriptie heeft aangebracht.

Veel in de Historiën wordt simpelweg meegedeeld als feit. Of hier sprake is van unanimitéit in de berichtgeving of slechts de vermelding van de "meest geloofwaardige" versie, moet een onbeantwoorde vraag blijven. Uit het feit, dat Herodotus vaak tegengestelde versies vermeldt, zou men misschien kun-

feit, dat Herodotus vaak tegengestelde versies vermeldt, zou men misschien kunnen opmaken, dat daar waar hij dit niet doet inderdaad sprake is van eenstemmigheid of dat andere dan de gegeven informatie gewoon niet aanwezig was. Hoe dit ook zij, zeer vaak vinden we verschillende versies van een gebeurtenis. In een aantal gevallen onthoudt Herodotus zich van een oordeel, in andere gevallen geeft hij dit wel degelijk.

Waarom hij zich in een aantal gevallen onthoudt, kunnen we niet na gaan, omdat hij dat niet expliciet vermeldt (25). De criteria op grond waarvan Herodotus in een aantal gevallen wel een uitspraak doet kunnen worden samengevat als waarschijnlijkheid, historische en geografische feiten en het karakter van volken en individuen (26).

Wanneer we nu op grond van bovenstaande gegevens Herodotus' positie in de geschiedenis van 'oral history' moeten bepalen, kunnen we stellen, dat hij zich van de eigen problematiek van het gebruik van mondelinge bronnen goed bewust is geweest, ja zelfs, dat de gronden waarop Thucydides tot de werkelijke schepper van 'oral history' werd uitgeroepen evenzeer op Herodotus van toepassing zijn en dat we dus Herodotus moeten plaatsen aan het begin van de ontwikkeling.

noten

- (1) Thompson 24.
- (2) L'histoire 12, mei 1979, 106-112.
- (3) Herodotus Historiën, boek I, Caput 22.
- (4) vert. Schwartz.
- (5) Moss 6-8.
- (6) Schrijver dezes erkent de eigen problematiek van 'oral history' en erkent tevens dat het een belangrijke impuls kan zijn voor het formuleren van nieuwe en andersgerichte probleemstellingen en dat het een belangrijke dimensie kan toevoegen aan reeds verworven kennis en inzichten. De democratiseringsgolf van na de Tweede Wereldoorlog zal ongetwijfeld een belangrijke factor geweest zijn in de snelle (hernieuwde) opkomst van 'oral history'; nu kunnen (terecht) ook mensen hun stem laten horen, die vroeger of-